

БУХОРО ХАЛҚ СОВЕТ РЕСПУБЛИКАСИДА КАДРЛАР СИЁСАТИНИНГ АСОСИЙ ҲУСУСИЯТИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.11.47.004>

Алланазаров Мурот Мирзаевич,

*Термиз давлат университети Фўқаролик жамияти кафедраси
ўқитувчиси*

Аннотация. Мақолада Бухоро Халқ Совет Республикаси (БХСР) кадрлар сиёсатининг ўзига хос жиҳатлари, БХСР мавжуд бўлган 1920-1924 йилларда ҳукумат раҳбари – Файзулла Хўжаевнинг кадрлар сиёсатидаги оқилона олиб борган ҳаракатлари баён этилган. Бундан ташқари, БХСРда шаклланган миллий сиёсий элита вакиллари томонидан Бухоро давлати мустақиллиги масаласи доимий равишда кун тартибига қўйилиши масалалари ҳам ёритилган. Шунингдек, БХСР раҳбарияти ёш республикада мутахассис кадрларни тайёрлаш ва тарбиялаш, уларни жой-жойига қўйиши масалаларига ҳам катта эътибор қаратганликлари архив материаллари асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: БХСРда кадрлар сиёсати, миллий раҳбар, арбоб, элита, Ёш бухороликлар, Файзулла Хўжаев, Бутунроссия МИК, РСФСР ХКС, Турккомиссия, Марказ вакиллари, инқилобий қўмита.

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ В БУХАРСКОЙ НАРОДНОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Алланазаров Мурот Мирзаевич,

*преподаватель кафедры Гражданского общества Термезского
государственного университета.*

Аннотация. В статье излагаются своеобразные особенности кадровой политики Бухарской Народной Советской Республики (БНСР), а также перспективные движения в кадровой политике Файзулла Ходжаева, руководителя государства в 1920-1924 годы. Кроме этого, освещены вопросы представления на повестку дня о государственной независимости Бухары представителями национального – политической элиты, сформированной в БНСР. Также на основе архивных материалов анализированы подготовка также и воспитание кадровых специалистов и руководителей в молодой республике, уделено большое внимание вопросам размещения их по местам.

Ключевые слова: кадровая политика в БНСР, национальные лидеры, элита, Молодые Бухарцы, Файзулла Ходжаев, Всероссийский ЦИК, Совет Народных комиссаров РСФСР, Турккомиссия, Представители Центра, Революционный комитет.

MAIN FEATURES OF PERSONNEL POLICY IN THE BUKHARA PEOPLE'S SOVIET REPUBLIC

Allanazarov Murat Mirzaevich,

Lecturer at the Department of Civil Society, Termez State University

Abstract. The article outlines the peculiar features of the personnel policy of the Bukhara People's Soviet Republic (BPSR), as well as promising movements in the personnel policy of Faizulla Khodjaev, the head of state in 1920-1924. In addition, the issues of submission to the agenda of the state independence of Bukhara by representatives of the national - political elite, formed in the BPSR, were highlighted. Also, on the basis of archival materials, the training and education of cadre specialists and leaders in the young republic are analyzed, great attention is paid to the issues of their placement.

Key words: personnel policy in the BNSR, national leaders, elite, Young Bukharians, Faizulla Khodjaev, All-Russian military-industrial complex, Council of People's Commissars of the RSFSR, Turkic Commission, Representatives of the Center, Revolutionary Committee.

Кириш. Кадрлар сиёсати ҳар доим муҳим аҳамият касб этган. Ҳар бир мамлакат ва халқ тараққиётида кадрларни танлаш, тарбиялаш ва жой-жойига қўйиш ҳамда масъул лавозимларга тайинлаш масаласида давлат сиёсати даражасида қаралган. Бу ҳолатдан Бухоро Халқ Совет Республикаси ҳам мустасно эмас эди. БХСР мавжуд бўлган 1920-1924 йилларда ҳукумат раҳбари Файзулла Хўжаев кадрлар сиёсатини тўғри юритишга ҳаракат қилган. БХСРда шаклланган миллий сиёсий элита (“Элита” французча сўз бўлиб, ўзбек тилида у “сараланган ва сайланган” деб таржима қилинади. Бу сўз нарсалар, ҳодисалар ёки инсонларда энг яхши хусусиятлар, сифатлар мужассамлигини англатади. Сиёсий элита тушунчаси сиёсий назарияда муайян сифатлар ёки ҳокимиятни кучли таъсирга эга ижтимоий гуруҳга мансублигини билдиради. Сиёсий элита жамият ривожининг мақсадлари ва йўналишларини ишлаб чиқади. У стратегик жиҳатидан муҳим қарорларни қабул қилади ва уларни амалга ошириш учун давлат ҳокимияти эгалик қилаётган барча нарсаларни ишга солади. БХСР сиёсий элитаси ҳам тадқиқ этилаётган даврда ана шундай тарихий вазифани (бажарди) вакиллари Бухоро давлати мустақиллиги масаласини доимий равишда кун тартибига қўйишда чарчамаганлар.

БХСРда 1920-1924 йилларда мавжуд бўлган миллий сиёсий элитани уч гуруҳга ажратиш мумкин: биринчиси, давлат ва ҳукумат раҳбарлари, нозирлар (олий элита), иккинчиси, совет ва хўжалик ходимлари, учинчиси, коммунистик партия ва жамоат ташкилотлари вакиллари.

Бундан ташқари Бухорода Совет Россиясининг сиёсий, хўжалик ва ҳарбий элитаси вакиллари ҳам турган.

“Сиёсий элита нафақат умуммиллий манфаатларни таърифлаш, ифода этиш ва уларни тақдим қилиш, шу орқали халқнинг ўзлиги ва ўзи ҳақидаги фикрларини ошириш, балки биринчи навбатда, шу манфаатларни рўёбга чиқаришнинг самарали йўл ва усулларини топиш қобилиятига ҳам эга бўлиши лозим” [1, Б.401], - деб таъкидлаган эди, Қозоғистон Республикасининг биринчи Президенти Нурсултон Абишевич Назарбоев.

Тадқиқот методологияси. Мақолада умумий қабул қилинган методлар-холислик, тарихий таҳлил, қиёсий-манتيқий таҳлил, хронологик кетма-кетлик тамойиллари асосида БХСР МИҚ ва миллий раҳбар арбобларининг фаолияти баён этилади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мақола учун бирламчи маълумотлар Бутун Иттифоқ КПСС партиянинг жорий ва статистик маълумотлари, Ўзбекистон Миллий архивининг 46, 47-фонд ҳужжатлари ташкил этади. БХСР миллий раҳбар арбоблар фаолияти тўғрисидаги маълумотларни Ф.Хўжаев, Р.Ражабова, А.Ишанов, Қ.Ражабов, Ш.Хайитов каби олимларнинг тадқиқотларида учратамиз.

Таҳлил ва натижалар. Ёш бухороликлар партиясининг етакчиси Файзулла Хўжаев 1920 йил 6 сентябрда ёзган “Кун туғди” мақоласида амир ҳокимиятининг ағдалиши ва янги ҳокимиятнинг барпо этилиши тўғрисида куйидаги фикрларини ёзиб қолдирган: “Бундан ўн беш йил бурун муқаддас юртимиз бўлган Бухоронинг ичида яшовчи ватандошларнинг бағрилари, яшамоқнинг чин маъносини сеза бошладилар. Бу илк сезги оз бир вақт ичида ҳар ерда “Бухоро ёшлари” номида бир неча ҳайъатлар вужудга келтирди. Бу ёшлар бошида Бухоро халқининг ва Бухоро мамлакатининг биринчи ирфон ва маданиятига, озодлик ва адолатига муқобил йигирманчи маданият асринда тамоман жоҳил ва мутаассуб, бусбутун мазлум ва банди бўлиб қолганлигини кўрдилар. Бинобарин Бухоро шаҳар, туман ва кишлоқларини бошқа мамлакатлар қаторида обод этмоқ, Бухоронинг ҳар бир бурчагида бир машъал ҳидоят, бир нури маърифат ёндирмоқ орзуси билан ислоҳ тарафдорлари бўлдилар.

Ҳозирги вақтда Бухоронинг ҳар бир тарафида Бухоро Шўролар Жумҳуриятининг муваққат инқилоб ҳукумати ҳукмрондир. Бу муваққат ҳукумат халқ вакилларида иборат бир ҳолда келажакда чақириладурган қурултой томонидан Бухоро Шўролар Жумҳуриятининг аъзолари сайлангунча бутун мамлакатни идора этиб турадир” [2].

Бироқ Бутунроссия МИК ва РСФСР ХКСнинг Туркистон ишлари буйича комиссияси (Турккомиссия) ва Туркистон fronti қўмондонлиги

Бухородаги вазиятнинг амалдаги хўжайинлари бўлдилар. 1920 йил 10 сентябрда Россия большевиклар (коммунистлар) партиясининг раҳбарларидан бири В.В. Куйбишев РСФСР ва халқаро Коммунистик Интернационалнинг Бухоро Республикасидаги мухтор вакили этиб тайинланди, айти пайтда у Турккомиссия аъзоси сифатидаги ўз ваколатини сақлаб қолди.

1920 йил 12 сентябрда В.В.Куйбишев Эски Бухорога келди. У орадан икки кун ўтгач Бутунбухоро Марказий Инқилобий Қўмитаси таркибини ўзгартирди. Унинг талаби билан 1920 йил 14 сентябрда Ёш бухороликлар партиясини тугатилди. Ёш бухороликнинг кўпчилик вакиллари Бухоро Коммунистик партиясини сафига киритилди [3, С.204-205].

Умуман олганда В.Куйбишев, С.Оржоникидзе, Г.Сафаров, хусусан, М.Фрунзе каби бу даврда Бухорода фаолият кўрсатган Марказ вакиллари: сиёсий ва ҳарбий ходимлар, комиссарлар, қўмондонлар бу ерда совет давлати ва большевиклар партиясини сиёсатини юритиб, маҳаллий халқ ва БХСР давлатига нисбатан мустамлакачилик сиёсатини олиб бордилар. Айнан улар Бухорода кадрлар сиёсатини ҳал қилишга ҳам уриндилар. Бироқ Марказ эмиссарларнинг бундай шовинистик ва мустамлакачилик сиёсати Файзулла Хўжаев, Абдулқодир Муҳитдинов, Усмон Хўжа каби бухоролик миллий сиёсий арбобларнинг қаттиқ норозилиги ва қаршилигига дуч келди.

БХСР раҳбарияти ёш республикада мутахассис кадрларни тайёрлаш ва тарбиялаш, уларни жой-жойига қўйиш масалаларига катта эътибор қаратди. Аввало Бухорода амир ҳокимиятидан мерос қолган ўрта асрларга хос давлат бошқаруви бекор қилинди. Унинг ўрнига демократик тамойилларга таянилган республика усули жорий қилинди. 1920 йил сентябрь ойида Бухоро шаҳри атрофидаги вилоятлар ва йирик туманларга янги ҳокимият асосларини барпо этиш учун Саъдуллахўжа Турсунхўжаев бошчилигида Контроль-инструкторлик комиссиясини ташкил қилиниб, бу нуфузли комиссия жойларга жўнатилди. Комиссия таркибига БХСРнинг турли нозирликлари ва бошқа давлат органларининг вакиллари (қизил аскарлар билан биргаликда 61 нафар киши) киритилган эди [4, С.51-52].

1920 йил 22-30 сентябрда ушбу комиссия пойтахт Бухоро шаҳри атрофидаги Баҳоуддин (ҳозирги Когон), Хожа Бўстон (ҳозирги Кизилтепа), Ғиждувон, Вобкент, Шопуркон (ҳозирги Шофиркон), Пирмаст, Зандони (ҳозирги Пешку), Харғўш (ҳозирги Бухоро) каби 8 та туманда бўлиб, янги ҳокимиятнинг дастлабки органлари - инқилобий қўмиталар (ревкомлар)ни ташкил қилишади. Архив ҳужжатларида келтирилишича, Баҳоуддин тумани ревкомига Ҳодихўжа Насриддинов, Хожа Бўстон тумани ревкомига Абдулхайит Абдулбеков, Вобкент тумани

ревкомига Мулла Бақо Абдул Воҳидов, Шопурком тумани ревкомига Раҳимбой Солихов, Пирмаст тумани ревкомига Муҳаммадамин Рафиқов, Зандани тумани ревкомига Мулла Муҳаммадали Исмоил ўғли, Харғўш тумани ревкомига Мулла Қурбон Мулла Қосимов раис қилиб тайинланади [4, С. 51-60; 5].

1921 йил 18-25 сентябрда бўлган Бутунбухоро халқ вакилларининг II қурултойида Марказий Инқилобий Қўмита (Буту Бухоро Марказий Ревкоми) тугатилиб, унинг ўрнига Бутунбухоро Марказий Ижроия Қўмитаси тузилди. БХСРдаги энг олий ҳокимият органи бўлган Бутунбухоро Марказий Ижроия Қўмитасининг биринчи раиси қилиб таниқли жаҳидлардан Усмон Хўжа (Усмонхўжа Пулатхўжаев) сайланди. Кейинчалик бу лавозимда Муинжон Аминов ва Порсо Хўжаев фаолият кўрсатишди.

Бухоро Республикасининг либерал-демократик кайфиятдаги раҳбарлари ўз ғояларида қатъий турдилар. Улар Марказ олдида республикада турган қизил қўшиннинг сонини 15000 кишигача камайтириш (Бухоро Республикаси ҳудудида РСФСРнинг 40000 кишидан ортиқ доимий армияси мунтазам равишда сақлаб турилган), совет Россиясига жўнатилаётган озиқ-овқат, пахта ва бошқа моллар эвазига уларнинг нархига тенг бўлган саноат молларини юбориш талабларини қўйишди. Файзулла Хўжаевнинг талаби билан Бухоро Компартиясининг ўта сўл руҳдаги экстремистик раҳбарлари ўз вазифаларидан озод қилиниб, Бухородан Туркистон АССРга чақириб олинди [6, Б. 236-238].

БХСР раҳбарлари ва бошқа сиёсий кучларнинг демократик йўлдан бориши мулкдорларни дарҳол йўқ қилиш, жамиятда синфий адоват келиб чиқишига имкон бермади. Бухорода 1923 йил ёзигача ижтимоий вазият мўътадил даражада сақланди.

Бироқ Россия Коммунистик партияси ва совет давлати раҳбарлари, Кремлдаги олий сиёсий раҳбарият ўз мустақиллигини даъво қилаётган БХСР ва ХХСР раҳбарлари ҳамда совет Россияси таркибидаги бошқа автоном республикалар, Украина, Кавказ, Ўрта Осиё ҳамда бошқа миллий ўлкалардаги раҳбар ходимларнинг жоловини қаттиқроқ тортиб қўйиш ҳамда “синфий ва партиявий назорат”ни кучайтириш мақсадида бу даврда Москвада қўплаб турли тадбирлар ўтказди.

В.И.Ленин ва И.В.Сталин бошчилигидаги совет Россияси раҳбарияти ҳали 1918-1920 йилларда Бутунроссия мусулмонлари ва миллий сиёсий раҳбарлар онгига коммунистик ғояларни сингдириш, улар қўли билан миллий чекка ўлкаларга социалистик жамият куришишига киришган эди [7]. Бу хусусда Бухорода амирлик ҳокимияти қизил аскарлар томонидан ағдарилиб ташланган вақтда, яъни 1920 йил

1-8 сентябрь кунлари Бокуда ўтказилган Шарқ халқлари I қурултойда ҳам сўз борган эди. Бу қурултойда Турор Рискулов ва Мунаввар Қори бошчилигидаги каттакон Туркистон делегацияси қатнашган, Бухорода эса сиёсий воқеалар туфайли атиги 2-3 нафар киши қурултойга борган эди [8].

Россияда фуқаролар уруши (1918-1922 й.) тугайдан кейин большевиклар жаҳон инқилоби ғоясини амалга ошириш, энг аввало Шарқни ва бутун мусулмон дунёсини пролетарлаштириш ва советлаштириш учун жиддий киришдилар. Бунинг учун улар энг аввало Россиянинг ичидаги мусулмон миллий республикалари ва автоном республикалар ҳамда Кавказ ва Туркистонда ўз “инқилобий ғоялари”ни муваффақиятли тарзда амалга оширишлари керак эди. Бунинг учун буларга маҳаллий миллий раҳбар ходимлар сув ва ҳаводек зарур бўлган. Бироқ бу ходимлар коммунистик ғояга ва Марказ манфаатларига содиқ бўлишлари керак эди.

Бу жиҳатдан олганда Москва шаҳрида 1923 йил 9-12 июнь кунлари РКП(б) Марказий Комитетининг миллий республикалари ва вилоятларнинг масъул ходимлари билан ўтказган тўртинчи кенгаши муҳим аҳамият касб этади. Бу кенгашда Туркистон АССР, БХСР ва ХХСР раҳбарлари қатнашдилар [9, С.293; 10, С.296]. Махсус кенгашнинг асосий маърузачилари Лениннинг энг яқин сафдошлари В.Куйбишев ва И.Сталин бўлиб, маърузаларда миллати қрим-татар бўлган миллий коммунист, Татаристон АССР Халқ Комиссарлари Советининг собиқ раиси, миллий масала бўйича Сталиннинг асосий оппоненти Мирсаид Ҳайдарғалиевич Султон-Ғалиев (1892-1940) фаолияти “Султон-Ғалиев иши” сифатида аёвсиз танқид қилинади ҳамда РКП(б)нинг миллий сиёсати тўғрисида миллий ўлкалар ва республикалар раҳбарларига “партиявий ва синфий” топшириқ беришади. Кенгаш иш бошлаши арафасида М. Султон-Ғалиев Москвадаги ўзининг иш кабинетига қамоққа олинган эди.

Тўртинчи кенгашда Туркистондаги миллий раҳбар ходимлардан Султонбек Хўжанов ва Акмал Икромов нутқ сўзлаб, ҳозирги Туркистон билан подшо Туркистони ўртасида ҳеч қандай фарқ йўқ, фақат никоби ўзгарди, холос деб, бор гапни очикчасига айтганди [11, С. 17-30].

Туркистондаги таниқли миллий сиёсий арбоблардан бири бўлган Султонбек Хўжанов (1894-1938) ҳақида тарихчи олима Раъно Ёдгоровна Ражапова (1935-2005) ўз пайтида шундай деб ёзган эди: “Бизнингча, Султонбек Хўжановга ўхшаш арбобларнинг сиёсий таржимаи ҳолига баҳо берганда, улар яшаган, ишлаган муҳитни ҳисобга олиш керак. Янгича миллатлараро муносабатлар ўшанда эндигина шаклланганлигини, миллий жараёнларни бошқариш механизми

эндигина созлана бошалаганини, ушбу механизмда ҳамма нарса бирдай ишламай, турли-туман оғишларга сабаб бўлганлигини унутмаслик керак. Назарий жиҳатдан етарли даражада чиниқмаганлиги, сиёсий тажриба етишмаслиги ҳам таъсир кўрсатганлиги шубҳасиз эди. Айниқса шундай вазиятларда мана шу омилларнинг жами бирданига ҳаракатга келиб, миллийлик билан интернационаллик, миллийлик билан миллатчилик ўртасидаги фарқ шартли эканлигини очик-ойдин тасдиқламоқда эди, миллатлараро муносабатлар масаласи жуда чигал эканлигидан, бу масалага сезгирлик билан ва эҳтиёткорлик асосида алоҳида эътибор бериш кераклигидан далолат берарди” [12, Б.22].

Москвада ўтган тўртинчи кенгаш ишида БХСР ҳукумати раиси Файзулла Хўжаев ҳам фаол қатнашади. У кенгаш кун тартибининг иккинчи масаласи (Партия XII съездининг миллий масала бўйича резолюциясидаги амалий тадбирларни ҳаётга жорий этиш тўғрисида ўртоқ Сталин маърузаси [10, С. 99-106] бўйича) ҳақида 1923 йил 11 июнь куни сўзга чиқади. Файзулла Хўжаев ўз маърузасида [10, С.164-171] дастлаб БХСР аҳолисининг миқдори, унинг этник ва ижтимоий таркиби тўғрисида гапириб ўтади.

Нотикнинг, яъни Ф.Хўжаевнинг фикрича, БХСРда 1923 йили умумий миқдорда 3-3,5 млн киши яшаган. Бу ерда аҳолини рўйхатга олиш ва статистик маълумотлар энди олиб борилмоқда. Бу ерда яшовчи 3,5 млн аҳолининг 1 778 000 нафари ўзбеклар, 8 000 нафари қорақирғизлар (бу ўринда қирғизлар кўзда тутилмоқда-М.А.), 44 000 нафари ҳазоралар, 36 000 нафари форслар, 19 500 нафари ҳинд-авождлар, 18 000 нафари яҳудийлар (бухоро яҳудийлари), 217 000 нафари туркманлар, 260 000 нафари қирғизлар (бу ўринда қозоқлар кўзда тутилмоқда), 390 000 нафари тожиклар, 32 500 нафари европалик аҳоли вакиллари бўлган [10, С.164].

Аҳолининг ижтимоий таркиби қуйидагича бўлган: деҳқонларнинг умумий миқдори - 2 216 767 киши бўлган, ишчи ва хизматчилар бутун аҳолининг 3 фоизини, савдогар ва хунармандлар 19 фоизини, муллалар 3 фоизини ташкил қилган. Демак, ишчи ва хизматчилар ҳамда муллаларнинг салмоғи аҳоли нисбатида тенг бўлган. Шунинг учун БХСРдаги ҳукумат (Нозирлар Шўроси) ҳамда Бутунбухоро Марказий Ижроия Қўмитаси ҳамда бошқа совет ташкилотларида асосан бухороликлар масъул лавозимларни эгаллашган. Бу ҳолат миллатлар бўйича қуйидагича тақсимланган: Бутунбухоро МИҚ таркиби 85 нафар аъзодан иборат бўлиб, уларнинг 67 фоизи ўзбеклар, майда миллатлар-ҳазора ва қорақирғизлар 1,7 фоиз, яҳудийлар 1,82 фоиз, турклар (бу ўринда ўзбек халқи таркибидаги турк уруғи кўзда тутилмоқда) 5,95 фоиз, қирғизлар 7,65 фоиз ва тожиклар 11,90 фоизни

ташқил қилган. Бундан ташқари ўтган 1922 йили, Советларнинг II съезди пайтида туркманлар билан бўлган муносабатлар кўриб чиқилди. Туркманларнинг бир қисми мустақил яшашни хоҳлашмоқда. Шунинг учун ҳам Бухоро Коммунистик партияси Марказий Комитети қизғин тортишувлардан сўнг Бутунбухоро МИҚ хузурида Туркман бўлимини ташқил қилди. Шунинг учун туркманлар ўз вакиллари пропарционал равишда Бутунбухоро МИҚ таркибига аъзо қилиб киритмоқдалар [10, С.164-165].

Бухоро Коммунистик партияси 1600 нафар аъзо бўлган. Партиянинг учинчи марта тозалашдан сўнг унинг сафларида атиги 1000 нафарча киши қолди, уларнинг 340 нафари европаликлар, 200 нафари туркманлар ҳамда бир қанча ўзбеклар ва тожиклар. Партия аъзоларига кандидатлар 400 нафар. Партия аъзоларининг ижтимоий таркиби қуйидагича: барча 320 нафар европаликлар фақат ишчилар ва хунармандлар бўлиб, ишчилар 35, хизматчилар 20, крестьянлар 45 фоизни ташқил қилади. Ишчиларнинг 80 фоизи руслардан иборат, бироқ барча ташкилотларда ишчиларга қараганда крестьянлар ва хизматчилар кўпроқни ташқил қилади” [10, С.164-165].

Файзулла Хўжаев ўз маърузасида Бухоро Халқ Совет Республикасида амалга оширилаётган сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва маданий жиҳатларни таҳлил қилиб, мустақил республика (давлат) ҳудудида турган қизил армия фаолиятига ҳам тўхтаб ўтади. Шарқий Бухоро ва Ғарбий Бухорода 8 та шаҳар, жумладан, Эски Бухоро шаҳри жиддий вайрон қилинганлигини гапирди. Қизил армия, хусусан, Шарқий Бухорода маҳаллий аҳолини талаб, унинг бор-йўғи ва сўнгги нонини ҳам тортиб олганлигини, қизил аскарлар махсус жойлар (казармалар) бўлмаганлиги учун масжидларга жойлаштирилганлиги, улар билан тинч аҳоли ўртасидаги зиддиятли ҳолатларни гипириб, Бухоро ва Фарғона “босмачилиги” ҳамда Анвар Пошо фаолияти тўғрисида фикр билдиради. У Валидий (Аҳмад Заки Валидий) ҳақидаги саволга жавоб бериб, айтиб, пайтда у Ўрта Осиёдаги турли жойларда: гоҳ Бухорода, гоҳ Тошкентда, гоҳ Хоразмда эканлигини айтиб, уни “босмачилик” ҳаракатининг раҳбарларидан бири деб таърифлайди” [10, С.168-171].

Файзулла Хўжаев ўз сўзида энг аввало Бухоро шаҳри қайта тикланаётганлиги (пойтахт Эски Бухоро 1920 йил сентябрда қизил армия ҳужуми натижасида бутунлай вайрон қилинган, шаҳардаги минг йиллик тарихий обидаларга жиддий зарар етказилган эди), университет биноси қурилаётганлиги (кунда 300 кишига мўлжалланган интернат ҳам бўлади), 1500 кишига мўлжалланган театр биноси қад рослаётганлиги, бозорлар тикланиб қайта очилаётганлигини ҳам таъкидлайди. Бухоро шаҳри электрлаштирилганлиги ҳамда янги завод ва фабрикалар

курулаётганлиги тўғрисида ҳам гапирди [10, С.168].

Файзулла Хўжаевнинг далилларга бой, айти пайтда қизил аскарлар ва большевикларга нисбатан танқидий мулоҳазалари, табиийки, Сталинга ёқмайди. Сталин кенгашда 12 июнда сўзлаган охирги сўзида [10, С.260-265] Бухоро ҳақида (маърузачи: Ф.Хўжаев) ва Хоразм ҳақида (маърузачи: Бройдо) қилинган маърузалар ҳамда маърузачиларни асосиз тарзда кескин танқид қилади. Бу ҳақда Сталин кенгашдаги охирги сўзида шундай фикр билдиради:

Дарҳақиқат, 1923 йил ёзигача Бухорода ер-сув масаласида мўътадил сиёсат олиб борилиб, кўпчиликнинг ер-мулки ҳали тортиб олинмаган эди. Сталин ва большевиклар эса БХСР ҳукумати раиси ва бошқа миллий раҳбарларни бу соҳада етарлича қатъият кўрсатмасликда ҳамда ерни тортиб олишмаганликда (!) айблашади. Ҳолбуки, Бухорода собиқ амир ва сарой амалдорларига тегишли бўлса ерлар 1921 йил февралда қабул қилинган “Ер тўғрисида”ги декрет асосида мусодара қилинган эди [4, С.290-291].

Хуллас, БХСР ҳукумати аъзоларидан бўлган Файзулла Хўжаевнинг энг яқин сафдошлари Отаулла Хўжаев (БХСР Нозирлар Шўроси раисининг биринчи муовини ва ташқи ишлар нозири), Фитрат (маориф нозири), Саттор Хўжаев (молия нозири), Муинжон Аминов (Бухоро Иқтисодий Кенгаши раиси), Наим Ёқубзода (Назорат комиссияси раиси - Давлат назорати нозири), Мухторжон Саиджонов (ички ишлар нозири) каби 6 та нозир ҳукумат таркибидан чиқарилди ва Бухородан бадарға қилинди [13, Б.120]. Бу пайтда Файзулла Хўжаев Москвада ўтаётган махсус кенгашда қатнашаётган эди. Шунингдек, ўз лавозимларидан четлаштирилган Қори Йулдош Пўлатов, Абдурахим Юсуфзода, Музахар Махсум Бурхонов ва Ҳожи Ҳамро Йулдошев Бутунбухоро МИК ихтиёрида қолдирилди [14]. Бундан ташқари Эски Бухоро, Чоржўй, Кармана, Шеробод, Қарши, Шаҳрисабз, Карки, Бойсун, Нурота ва Ғузор шаҳарлари ижроия қўмиталарининг раислари ҳам алмаштирилди [3, С.356-357].

Шундай қилиб, Марказнинг буйруғи билан 1923 йил ёзида БХСР етакчилари ва миллий раҳбар ходимларига кучли зарба етказилди. БХСРнинг янги тузилган ҳукумати Тошкент ва Москвадан юборилган “тажрибали совет ходимлари” билан бир қаторда давлат бошқаруви соҳасида ҳеч қандай ўқуви бўлмаган оддий коммунистлар (деҳқонлар, мардикорлар, косиблар, аравакашлар ва б.) билан тўлдирилди. Янги ҳукумат таркибидаги “халқ нозирлари” жамиятнинг қуйи табақалари орасидан чиққан бўлиб, улар давлат сиёсатининг турфа томонларини мутлақо тушунмас эди. Бу ҳам Марказнинг БХСРда советлаштириш жараёнини ўтказишдаги ўзига хос ғирром ўйинларидан бири

ҳисобланган.

Хуллас, БХСР ҳукуматида Туркистондан юборилган эмиссарларнинг таъсири кучайиб борди. Инқилобий экстремистик унсурлар бу билан чекланиб қолмасдан, 1923 йил 14 августда бўлган Бутунбухоро Марказий Ижроия Қўмитаси фавқуллода сессиясида БХСР Конституциясига ҳам ўзгартириш киритишга муваффақ бўлдилар [15, С.590-603].

Бутунбухоро халқ вакилларининг IV қурултойи (1923 йил 11 – 17 октябрь) Конституцияни ўзгартириш тўғрисидаги қарорни тасдиқлади. Унга биноан барча савдогар, мулкдор ва собиқ амалдорлар сайлов ҳуқуқидан маҳрум қилинди. Аммо ишчи ва қосибларнинг сайлов ҳуқуқи кенгайтирилди. Шунингдек, қурултойда жамиятда ижтимоий беқарорликни кучайтирадиган ”Совет қурилиши тўғрисида” махсус қарор қабул қилинди. Жамият тобора сиёсийлашиб борди. Бухорода ўтказилаётган демократик ислохотларнинг тақдири хавф остида қолди. Марказнинг талаби билан мамлакатда сунъий равишда социалистик қайта қуришларни амалга оширишга киришилди. БХСРдаги бу кескин сиёсий вазият қизил армия ва большевикларга қарши қаратилган қуролли муҳолифат ҳаракатининг кучайишида ҳам ўз ифодасини топди [13, Б.144].

Хулоса. БХСР ҳукумати маданият ва маориф соҳаларини ҳам ислох қилишга катта эътибор қаратди. Бу борада БХСР ҳукумати таркибида ташкил қилинган Маориф халқ нозирлиги катта роль ўйнади. БХСР маориф нозирлари сифатида 1920 – 1924 йилларда Бухородаги жадидчилик ҳаракати ва Ёш бухороликларнинг етакчилари бўлган Қори Йўлдош Пўлатов (1890 – 1965), Абдулвоҳид Бурҳонов (1875 – 1934), Фитрат (1886 – 1938), Мусажон Саиджонов (1893 – 1937) фаолият кўрсатишди. Айниқса, Фитрат БХСРда маорифни ривожлантиришда катта хизмат қилди.

БХСРдаги миллий раҳбар арбоблар ҳамда янги шаклланаётган замонавий мутахассис кадрлар ёш республикани ўзига хос хусусиятлари ҳамда маҳаллий аҳоли турмуш тарзи ва менталитетидан келиб чиққан ҳолда кадрлар сиёсатини белгилаш ташаббуси билан майдонга чиқдилар. Бироқ уларнинг бу ташаббус ва фикрлари доимий равишда Марказ вакиллари ва большевикларга ёқмас эди.

Адабиётлар рўйхати

1. Allamuratov S. A. The role of the Amudarya waterway and the Surkhan oasis crossings in trade relations of the Emirate of Bukhara. Actual problems of modern science, education and training. Vol. 5, Issue 1 //October.(in English). – 2020.

2. Алламурастов Ш., Джураева У. Ремесленные и торговые отношения в бекствах восточной Бухары в конце XIX–начале XX вв //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 3/С. – С. 105-110.

3. Алланазаров М. БХСР маориф тизимидаги кадрлар тайёрлаш масалалари //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 5/S. – С. 95-99.
4. Алланазаров М. Вопросы подготовки кадров в системе народного образования БНСР //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 5/S. – С. 95-99. Назарбоев Н. XXI аср бўсағасида. Замон ва ўйлар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
5. Исъезднародов Востока. Баку. 1-8 сентября 1920г. Стенографический отчеты. – Петроград: Изд. Коммунистического Интернационала, 1920.
6. Tursunov J. N. Socio-Economic History of Shargun City in 1970-1980 //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 18. – С. 315-319.
7. История Бухарской Народной Советской Республики. (1920-1924 гг.). Сборник документов.
8. Ишанов А.И. Бухарская Народная Советская Республика. – Ташкент: “Узбекистан”, 1969.
9. Конституция (Основной закон) Бухарской Народной Советской Республики // Съезды Советов в документах. 1917 – 1936. Сборник документов в 3 томах. –Т. II. – Москва: Госиздат юридической литературы, 1960.
10. Раджапова Р. Имя, возвращенное истории и народу: Султонбек Ходжанов // Общественное науки в Узбекистане (Ташкент). 1988. №2. – С.17-30.
11. Ражабов Қ. Бухорога қизил армия босқини ва унга қарши кураш. - Тошкент: Маънавият, 2002.
12. Ражабов Қ. Таниқли тарихчи олима, моҳир илм-фан ташкилотчиси, талабчан устоз ҳамда принципиал раҳбар (Раъно Ёдгоровна Ражапова шахсияти ва илмий фаолияти тўғрисида) // Ҳалоллик ва талабчанлик тимсоли (Тарихчи олима Раъно Ёдгоровна Ражапова таваллудидинг 85 йиллигига бағишланади). – Тошкент: Vodomzor invest, 2021.
13. Тайны национальной политики ЦК РКП. Стенографический отчет секретного IV совещания ЦК РКП, 1923 г. – Москва: “Инсан”, 1992.
14. Турсунов Н. Н., Алламуратов Ш. А. Развитие торговых отношений и ремесел в бекствах Восточной Бухары //Бюллетень науки и практики. – 2021. – Т. 7. – №. 3. – С. 348-353.
15. Ўзбекистон миллий архиви, 46-фонд, 1-руйхат, 105-иш, 1-7-варақлар.
16. Ўзбекистон миллий архиви, 47-фонд, 1-руйхат, 198-иш, 64-варақ.
17. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Илмий муҳаррир М. Жўраев. – Тошкент: “Шарқ”, 2000.
18. Файзулла Хўжаев. Кун туғди // “Бухоро ахбори” (Бухоро). № 1, 1920 йил 9 сентябр.
19. Четвертое совещание ЦК РКП с ответственными работниками национальных республик и областей в Москве 9-12 июня 1923 г. (Стенографический отчет). – Москва: Бюро Секретариата ЦК РКП, июнь 1923 г.